SÖZLÜĞÜN RUHU (SÖZLÜĞÜN NE OLDUĞU ÜZERİNE KISA BİR DENEME)

Şaziye DİNÇER BAHADIR¹

Özet

Bu çalışma sözlük gibi hepimizin bildiği veya bildiğini kabul ettiğimiz bir kavrama biraz daha yakından bakma denemesidir. Yakından bakmak bazı kabullerimizi sarsabileceği gibi sözlüğün daha iyi anlamamızı sağlayabilir. Sözlükler, “ihtiyaç olduğunda bakılıp yerine kaldırılır” anlayışından daha fazla ilgiyi hak etmektedir. Her şeyden önce sözlüğün nasıl bir ihtiyaçtan kaynaklandığı üzerinde durmak ve bundan hareketle ruhunu kavramaya çalışmak önemlidir. Zamanımızda bilginin çeşitliği ve hızla eskiyor oluşu sözlükleri de değiştirmiş, farklı ihtiyaçlara cevap veren pek çok sözlük hayatımıza girmiştir. Sanal âlemin bilgiyi hızla üretip güncelleyebilmesi pek çok sözlüğün sanal âleme taşınmasına sebep olsa da basılı ya da basılı olmaksızın sözlük, hayatımızdaki önemini korumaya devam etmiştir. Çalışma özellikle sözlüğün ne olduğuna odaklanmakta, sözlüğün ne olduğunu anlatmanın yanında ne olmadığı üzerinde de durarak sonuca ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sözlük, sözlüğün ruhu, okuryazar.

THE SPIRIT OF DICTIONARY (A SHORT ESSAY ON WHAT A DICTIONARY IS)

Abstract

This study aims to have a closer look on the dictionary, a concept we all know, or we accept that everyone knows. Having a closer look on this concept may unsettle our acceptances as well as it may enable us to understand the dictionary better. Sources as dictionary deserve more attention than perceiving it as “to be referred when necessary, and then to put back to its place”. First of all, it is important to lay stress on what kind of need the dictionary derives from and to try to comprehend its spirit accordingly. Today, the diversity of information and the fact that it becomes outdated quickly have changed the dictionaries as well, and many dictionaries that address to different needs have taken their place in our life. Whereas the quick production and update of information in the virtual world has caused to import many dictionaries to that world, the dictionary has maintained its importance in our life, whether it is in printed form or not. This study focuses especially on what a dictionary is and comes to a result by not only explaining what a dictionary is but also laying stress on what a dictionary is not.

Keywords: Dictionary, the spirit of dictionary, literate.

¹ Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı ABD,
e-posta: saziyedincer35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8927-2672

SÖZLÜĞÜN RUHUNU ANLAMAK

Hemen her okuryazarın bildiği, kullandığı sözlükle ilgili bir yazı yazmak fikri ilk bakışta gereksiz gibi görünebilir. Çünkü sözlük herhangi bir ihtiyacı karşılar. Örneğin duvar yapmaya çalışan birisi malanın ne olduğu üzerine düşünmez. Buna ihtiyaç yoktur. Mala, harç alıp sürmeye yarayan sıvama aletidir. Böyle bakıldığında sözlük de bir işlevi yerine getiren alettir. Onu alır kullanırız fakat ne olduğu üzerine uzun boylu düşünmeyiz. Çalışmanın amacı okuryazarlığın vazgeçilmezi sözlük üzerine düşünmeyi sağlamaktır. Bu gayret, hem sözlüğün hem de okuryazarın birbirini şekillendirdiğini gösterecektir. Yani sözlük okuryazarın kavram dünyasını şekillendirir ama aynı zamanda okuryazarın kavram dünyası sözlüğü şekillendirir. İlişkiye yakından bakmak sözlüğün ve arkasında yatan zihinsel dinamiğin görülmesine katkı sağlayacaktır ve neredeyse nefes alıp vermek gibi farkında olunmadan yapılan sözlük kullanma işleminin nasıl bir zihinsel işleyişe tekabül ettiğini gösterecektir.

Çalışmanın kapsamını geçmişten günümüze sözlük kullanımına dair kimi örnekler teşkil etmektedir. Bu kapsamda farklı disiplinlere dönük hazırlanmış sözlükler dikkate alınmaya çalışılmıştır. Kapsam okuryazarın ihtiyacına cevap verecek farklı türlerdeki sözlüklere genel bir bakış olarak çizilmiştir. Metodun bu şekilde belirlenmiş olması çalışmaya disiplinler arası bir bakış açısı sağlama gereksiniminden doğmuştur. Metotta izlenen bir başka değişik yol ise çalışmanın deneme havası içerisinde kaleme alınmış olmasıdır. Böylelikle sözlük ile ilgili bu çalışmanın genel okur çevresine de hitap etmesi gözetilmiştir.

Temel başvuru kaynakları olan sözlüklerin ilk kez nerede hangi amaçla kullanıldığı konusunda çok fazla bilgimiz yoktur. Fakat sözlüğün okuryazarlığın bir gereksinimi olarak doğduğunu öngörebiliriz. Kısacası nasıl üzengi ata binmeyi kolaylaştırmak için bir ihtiyaçtan doğmuş ise sözlük de anlama veya anlatabilme ihtiyacını karşılamaktan doğmuştur. Dünya tarihinin hangi aşamasında sözlüklerin doğmaya başladığını bilmemiz, esasında işlevlerini anlama konusunda bize pek yeni bir bilgi sağlamaz. Aksan, insanların ilk kez ne zaman konuşmaya başladıklarını ve ne zaman bir yabancı dili öğrenmek zorunda kaldıklarını bilmediğimizi söyler. Farklı ulusların birbirleriyle ilişki kurdukları anda dil güçlüğüne belirdiğini, yabancı dil öğrenme çabasının başladığını ve ilk sözlüğün de bu nedenle hazırlanmış olabileceğini ifade eder (2009: 69).

İnsanın anlaşma ihtiyacının elbette pek çok sebebi vardır. Ticari, dini, sosyal, siyasal vb. sebeplerle farklı dilleri konuşan insanlar birbirleriyle yüz yüze gelmişler, anlaşabilmenin yolunu ve imkânını aramışlardır. Söz gelimi 13. yüzyılda Türkistan'a kumaş satmak için gitmiş Halepli bir taciri düşünelim. Arapçanın anlaşmak için kâfi gelmediği yerlerde, Kaşgarlı'nın sözlüğüne başvurmak zorunda kalacaktır. *"İlk sözlüklerin pratik bir amacı vardı. Çoğunlukla iki veya çok dilli olan sözcük listesi niteliğindeki sözlükler gezginlere, tacirlere veya misyonerlere yardımcı olmak amacıyla hazırlanmaktaydı. Eski Yunan'da ise az kullanılan, tarihsel kaynaklarda kalmış, eskimiş ve unutulmuş sözcüklerle yerel sözcükleri veya teknik sözleri anlamak isteyen insanlara yararlı olmak üzere hazırlanan sözlükçeler 'glossary' vardı"* (Crystal 2003:110'dan akt. Akalın, 2010: 270).

Bilinen en eski sözlük Suriye'deki Elba kalıntılarında bulunan, MÖ. 2300'lü yıllara ait olduğu sanılan, yirmi dört tabletlik Urur Hubullu'dur. Bu sözlük aslında bir tür kılavuzdur,

Sümerce Akadca karşılıklar kılavuzu... (Akalin, 2010: 270-271). Biraz daha zamanımızdaki sözlüklere benzeyen, onların yakın atası olarak kabul edebileceğimiz sözlük Bizanslı Aristophanes'in MÖ. 2. yüzyılda hazırladığı eserdir. Yunancada az kullanılan, tarifi güç sözcükleri bir araya getiren sözlük, tanımlara da yer vermiştir (Bingöl, 2006: 200).

Tarihi hakkında kısaca bilgi verdiğimiz sözlüğün pek çok tanımı yapılmıştır. Doğrusu, sözlüğün tanımını yapmanın sözlük kullanıcısı açısından değil de hazırlayıcısı açısından önemi vardır. Sözlüğün bir okuryazar gereksinimi olduğunu söyledik, üzerinde sözlük yazan bir kitabı gördüğünde okuryazar onun nasıl bir şey olduğunu zihninde canlandırabilir. Fakat tanımın nasıl yapıldığı ve kapsamı sözlük hazırlayan için önemlidir. Hatta sözlüğün henüz uzlaşılabilmiş bir tanımının olmamasını sözlük hazırlayanların işini güçleştiren bir olgu olarak gören yazarlar vardır (Bayrav, 1998: 94).

Sözlük tanımlarından birkaç tanesini açıklayıcı olması bakımından sıralayalım: Bo Svensen'e göre sözlük, en başta sözcüklerin anlamları ve onların özel iletişimsel durumlardaki kullanımı hakkında bilgi taşıyan bir kitaptır (Svensen 1993'den akt. Baskın ve Birol, 2017: 148).

Jackson'a göre sözlük, sözcüklerle ilgili olan bir referans kitabıdır, dille ilgili bir kitaptır. Ansiklopedi ise sözlüğün birinci dereceden kuzenidir ancak dille ilgili değil, şeyler, insanlar, yerler, fikirler ve gerçek dünya hakkında olan bir kitaptır (Jackson 2002'den akt. Gürlek ve Patat, 2016: 43).

Yılmaz'a göre sözlükler, hem bir dilin söz varlığını yansıtan hem de temel dil becerilerinin gelişmesine katkıda bulunan temel başvuru kaynaklarıdır (Yılmaz, 2019: 99).

Her üç tanım da kısadır ve kavramsal bir çerçeve çizmeye çalışırlar. Fakat tanım yapmanın sıkıntısını da bünyelerinde barındırırlar. Çünkü sözlük, tanımın öngöremeyeceği biçimde de hazırlanmış olabilir. Svensen'in tanımına bakalım. Burada hemen hepimizin bir sözlükte kesinlikle olacağını düşündüğümüz bir husus dile getirilmektedir. Sözlüğün sözcüklerin anlamları hakkında bilgi taşıyan bir kitap olduğu söylenir. Oysa Yıldız Moran'ın hazırlamış olduğu "Eşanlamlı Sözcükler ve Karşıt Anlamları Sözlüğü" bu tanıma uymaz. Sözlükte sözcüklerin anlamları verilmemiştir, yalnızca eşanlamlıları ve karşıt anlamları verilmiştir (Moran, 1992). Evet, asıl sözcüğün anlamını bilmesek bile, eş anlamlısından veya karşıt anlamından bunu çıkarabiliriz. Ancak bu Svensen'in tanımındaki gibi sözcüklerin anlamlarının açıklandığını göstermez. Jackson'ın tanımında ise dikkat çekici olan sözlüğün bir referans kitabı olduğudur. Referans kitapları genelde ihtiyaç hâlinde başvurulacak kitaplardır. Öyleyse tanıma göre sözlük herhangi bir kelimenin anlamına baktığımız, işimiz bitince yerine kaldırdığımız kitaptır. Ancak sözlüğü başından başlayıp madde madde okuyan, sözlük okumayı seven insanlar da vardır. Öyleyse onlar için sözlüğün yalnızca referans kitabı olduğunu söylemek doğru olmaz. Yılmaz'ın tanımına ise şu açıdan yaklaşalım, söz gelimi argo sözlüğü okumak dil becerisine hangi anlamda katkı sağlayabilir? Bunun kelime hazinemizi geliştireceği, argo diline aşina olmayı kolaylaştıracağı söylenebilir ama bu becerimiz günlük hayatta pek bir işimize yaramaz.

Bütün bunları tartışmamızın nedeni tanımın herhangi bir olguyu açıklamak için her zaman yeterli olmayacağını göstermektir. Bu eksikliği giderebilmek için Bergenholtz, sözlüğün tanımının bir tane olamayacağını çünkü sözlüğün iki farklı anlam taşıdığını belirtmiştir. Ona göre

sözlük, “Metin algılama, metin üretimi veya çevirisi ile ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde danışılabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır.” Bergenholtz, diğer bir sözlük tanımını şu şekilde yapmıştır. “Metin algılama, metin üretimi veya çevirisi ile ilgili bir yardıma ihtiyaç duyulduğunda ya da sadece bir sözcük veya sözcük dizisi hakkında bilgi alınmak istendiğinde danışılabilen, özgün konular veya dil öğeleriyle ilgili sözlük maddelerini ve muhtemelen birçok harici metni de içeren ve her biri özgün bir sözlük tanımıyla ilişkili birçok sözlükten oluşan sözlükbilimsel başvuru çalışmasıdır” (Bergenholtz 2011’den akt. Corga, 2014:18-19).

Bergenholtz’un tanımına baktığımızda bunda yukarıdaki tanımlar gibi eleştirilebilir yönler bulunabilir. Fakat onun tanımının daha kapsayıcı bir düşüncenin mahsulü olduğu görülmektedir. Sözlüğün ne olduğunun daha iyi anlaşılabilmesi doğrudan sözlüğün kendisiyle teması gerektirir. Eski medeni kanunda şöyle bir madde vardır: “Kanun, lâfzıyla veya ruhuyla temas ettiği bütün mes’elelerde mer’idir.” Bu madde kanunun sözünden ve ruhundan bahsetmektedir. Dolayısıyla kanunda neyin anlatıldığını anlayabilmemiz için önce o maddeyi okumamız, lâfzını anlamamız ve sonra onu kanunun ruhuna uygun biçimde anlayıp yorumlamamız gerekir. Kanunun lâfzı yahut sözü açıkça yazılıdır ama ruhu da nedir diye düşünmeden edemez insan. Kanunun ruhu kanun yapıcının o kanunu yapmak ile güttüğü maksattır. Epey soyut olmasına rağmen kanunun ruhu, sözü kadar önemlidir.

Sözlüğün ne olduğunu anlayabilmek için de tıpkı kanuna yaptığımız gibi yapabilmeli, onu hem lâfzı ile hem de ruhu ile kavrayabilmeliyiz. Örneğin Ferit Devellioğlu’nun “Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat”ını ele alalım. Devellioğlu ön sözde sözlüğü neden yazdığını açıklarken geride bırakılan uzun bir tarihten ve onun edebiyatını anlama gereğinden söz açmıştır. Osmanlı Türkçesine girmiş Arapça ve Farsça sözcüklerin karşılıklarını vererek bu alanla ilgili çalışanlara faydalı olmak istemiştir (Devellioğlu, 2001: IX). Öyleyse bu sözlüğün yalnızca kullanım odaklı hazırlandığını, kişisellikten alabildiğine azade tutulduğunu söyleyebiliriz. Yani Devellioğlu’nun sözlüğündeki maddelere bakıp kişiliği hakkında fikir sahibi olmamız çok zordur. Çünkü sözlüğü, yalnızca yarar ilkesiyle olabildiğince nesnel bir tutum gözetilerek kaleme alınmıştır. Ruhu böyle olan bir sözlüğün maddelerinin lâfzının nasıl olacağını tahmin etmek güç değildir. Sözlük maddeleri sözcüğü en kolay biçimde açıklayacak şekilde yazılmıştır.

Reşat Ekrem Koçu da “Türk Giyim Kuşam Sözlüğü”nü faydalı olması için hazırlamıştır. Fakat onun sözlüğünün temelini kendisinin arayıp da bulamadığı kimi sözcükler oluşturur. Örneğin tarihi bir metin okurken “hotoz” sözcüğüyle karşılaşan Koçu, hotozun nasıl bir şey olduğunu anlayabilmek için araştırma yapıp bunları not almıştır. Daha sonra da sözlüğünü yazmıştır. Öyleyse Koçu’nun sözlüğünde nesnel bir tavır aramak boşunadır. Çünkü sözlüğünün ruhuna aykırıdır. Kimi maddeler uzun, kimileri kısadır. Sözlük maddeleri en başta Koçu’nun kendisinin okumak istediği gibi yazılmıştır. Maddelerdeki örneklerden, sözlükteki çizimlere kadar her şey Koçu’yu yansıtır (Dinçer Bahadır, 2016). Burada şunun altını çizmekte fayda var. Eğer yazarı sözlüğüne bir ön söz yazmışsa, burada sözlüğün kaleme alma nedenini, nasıl bir yöntem izlediğini vs. anlatabilir. Yazarın bu tutumu, okurun sözlüğün ruhunu anlamasını kolaylaştırır. Fakat böyle olması için bir zorunluluk yoktur. Yazar ön söz yazmadan da sözlüğü

kaleme almış olabilir. Dikkatli okur, sözlüğün içeriğinden, düzenleniş biçiminden ruhunu kolaylıkla çıkarabilir.

Bayrav, nesneleri tanımlayan ve genellikle, insanlığın belli bir dönemde edindiği bütün bilgileri özetleyip öğreten ansiklopedilerle kelimelerin anlamını ya da kökenini açıklayan sözlükleri karıştırmamak gerektiğini ifade eder. Ancak ona göre bu ayrım kolayca yapılamaz. (Bayrav, 1998: 88). Sözlük ve ansiklopedi terimlerinin bazen birbirinin yerine kullanıldığı bazen de birbirinden tamamen farklılaştığı göze çarpar. Kimi zaman ansiklopedi ve sözlük ayrımı gözetmeksizin aynı başlık altında verilmiş kaynaklara da rastlayabiliriz. Tıpkı Selahattin Hilav tarafından bazı maddeleri Türkçeye çevrilmiş olan Diderot, D'Alembert'in "Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü" eserinde olduğu gibi (Hilav, 1996). Kimi zaman da eserin adında sözlük ibaresinin olmamasına rağmen içeriğine bakıldığında bir sözlükle karşılaşabiliriz. Sermet Sami Uysal'ın hazırlamış olduğu çalışma, buna örnek olarak gösterilebilir. "Türkçe'de Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçe'de Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözcükler" (Uysal, 2014).

Ansiklopedi veya sözlüğün arasındaki ayrımın iyice muğlak olduğu kitaplardan birine örnek olarak "Meydan Larousse"u söyleyebiliriz. Alt başlığı "Büyük Lugat ve Ansiklopedi" olan bu kitap hem sözlük hem de ansiklopedi olarak ihtiyaca cevap verecek şekilde tasarlanmıştır (Meydan Larousse). Pars Tuğlacı'ya geldiğinde sözlüğün başlığı biraz daha değişerek "Okyanus Ansiklopedik Sözlük" olmuştur. Bu başlık, sözlüğün kapsamlı içeriğine bir gönderme yapmak amacıyla seçilmiş gibi görünmektedir (1971). Kılıçbay, ansiklopediyi her şeyi bilme ülküsünün bir ürünü ve doğruların bulunma sürecinin bir envanteri olarak tanımlar. Ansiklopedi aynı zaman da insanın entelektüel ilerlemesini kesitler hâlinde gösteren bir zafer çılgılığıdır (1994:168-169). Şayet meseleye Kılıçbay'ın ifade ettiği gibi bakarsak, sözlüğün başlığının bile ciddi bir iddiayı barındırdığını fark edebiliriz.

Sözlüğün iddiası zamanına kadar gelen bilginin bir envanterini sunmak olabileceği gibi o bilgiyle hesaplaşmak ya da yepyeni şeyler söylemek de olabilir. Dolayısıyla böyle bir sözlük nesnel, salt bilgi veren bir tutum içinde olmayabilir. Bunun en bilinen örneği "Voltaire'in Felsefe Sözlüğü"dür. Aydınlanma, ortaçağın kilise merkezli dünyasına karşı çıkmıştır. Amacı, eskinin değerlerini alabildiğine hırpalamak ve yerine yenilerini koymaktır. Voltaire'in "Felsefe Sözlüğü" bu düşünce ile kaleme alınmış bir metindir (Ay, 1995). Bugün kullandığımız felsefe sözlükleri gibi felsefi kavramlar hakkında açıklayıcı bilgiler vermekten öte bir anlayış ile kaleme alınmıştır. Sözlük, yeni dünyanın insanının fikrî temellerini hazırlamaya çalışıyordu. Tıpkı Diderot ile D'Alembert'in ansiklopedisi gibi. Şu hâlde sözlükte pek de alışık olmadığımız bir üsluba sahiptir, neredeyse pek çok madde ironinin o sarsıcı gücünden yararlanılarak yazılmıştır (Ay, 1995: 119). Öyleyse sözlükten toplumsal tarihe dair açıklama yahut tanımın ötesinde de bilgiler edinilebilir. Hele ki Voltaire'in sözlüğü gibi bir fikrin inşası için kaleme alınmışsa...

Şemseddin Sami'nin "Kamus-ı Türkî"sini de bir fikrin inşası için kaleme alınmış sözlük olarak değerlendirebiliriz. Şemseddin Sami'nin sözlüğün başına yazdığı neredeyse bir manifestoya benzeyen ön söz okuduğumuzda bunu daha iyi kavrayabiliriz. Bu yüzyılda pek çok modernleşme hamlesi hayata geçirilmiştir. İmparatorluğu sosyal, kültürel, siyasi anlamda dönüştüren bu gelişmeler, milliyetçiliğe, dil tartışmalarına kadar uzanmıştır. Eskinin kamuslarının

yetersizliğinden şikâyet eden Şemseddin Sami bir sözlük kaleme almış, adını ise özellikle “Kamus-ı Türkî” koymuştur. Çünkü ona göre Türk lisanı ihmal edilmiştir. İşte onun sözlüğü temelde bu ihmale karşı bir hamledir. Sadece sözlüğün “İfâde-i Merâm” kısmı bile bu tartışmaların nasıl bir toplumsal zemine oturduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir (Yavuzarslan, 2010: 9-14).

Peki sözlük tarafsız mı olmalıdır? Aslında ilk akla gelen sözlüğün herhangi bir fikrin taşıyıcı olmamasıdır. Ancak onun bir okuryazar ihtiyacı olduğunu göz önüne aldığımızda sözlüğün hangi okura seslendiği önem kazanmaktadır. Örneğin M. Rosenthal ve P. Yudin’in hazırlamış olduğu Materyalist Felsefe Sözlüğü de tarafsızlık özelliği ile ön plana çıkar. “Bu sözlüğün en önemli özelliği, felsefe ve felsefe tarihine “tarafsız” ya da idealist bir açıdan değil, tam tersine, materyalist felsefe ve onun getirdiği belli bir dünya görüşü açısından bakmış olmasındandır” (Çalışlar, 1972). Diyelim ki bu sözlükte “İdealizm” kavramını okuyoruz. Kavramın materyalist bakış açısıyla kaleme alındığını unutmamız gerekir. Çünkü bu iki düşünce felsefe tarihinde birbirlerinin karşısında yer alır. Öyleyse materyalist sözlüğün idealizme karşı tavrının pek de olumlu olmayacağını söyleyebiliriz. Herhangi bir okuru rahatsız eden bu tutum, materyalist dünya görüşüne sahip okurun tam da aradığı şey olabilir.

Benzer biçimde “Otomasyon” hakkında “Marxist Düşünce Sözlüğü”nde okuduklarımızla herhangi bir ekonomi sözlüğünde okuduklarımız arasında fark olacaktır. Marxist sözlük daha en başından kavramları Marksist pencereden açıklayıp ele almanın ürünü olarak doğmuştur. Herhalde otomasyon hakkında liberal anlayışla kaleme alınmış bir ekonomi sözlüğü gibi olumlu fikirler serdetmesi beklenemez (Tunçay, 1993).

Bir başka husus sözlüklere yalnızca doğruyu bulmak amacıyla mı gittiğimizdir. İnsan sözlüğe bilmediği bir kavramın anlamına bakmak, doğrusunu görmek için gider. Genel kanaatimiz bu şekildedir. Ancak tam aksi de olabilir, sözlükte “yanlış” da arıyor olabiliriz. Çünkü doğru kadar yanlış da öğrenmede önemli bir işleve sahiptir. Sözlükler, bize sadece doğruyu doğru olan şekli göstermekle kalmayıp toplumda yaygınlaşmış olan bazı yanlış kullanımları göstermesi bakımından da önem taşırlar. Galatât sözlüklerini buna örnek verebiliriz. Kültürel, bu sözlüklerin önemini şu şekilde belirtmiştir. “Bu sözlükler bazı kelime ve deyimlerin asıllarını aydınlatmada yararlı olduğu gibi yanlış biçimiyle yerleşen kelimelerin çoğu zaman yanlış oldukları unutulurak benimsendiğini ve dilin yapısına uygun olarak yerleşip kullanıldığını göstermesi bakımından sözlük bilimi tarihinde önemli bir yer tutar” (2008: I).

Sözlüklerin hazırlanma süreci de dikkate alınması gereken önemli bir noktadır. Sözlük çalışmaları büyük bir özveri ve özen gerektiren çalışmalardır. Zamanla ortaya çıkan değişiklikleri belirtmek ve yeni sözcükleri eklemek gerektiğinden düzenli bir çalışma ister. Bu hâliyle sözlüklere açık yapıtlar da diyebiliriz. Sözlükler, okurları ile devamlı etkileşim hâlinde dirler, eskirler fakat kaybolmazlar.

Sözlükler, alfabetik biçimde ya da tersten sıralanmış söz varlığının içinde yer aldığı ve sözcüklerin köken bilgilerine ulaşabileceğimiz başvuru kaynakları olmalarının yanı sıra barındırdıkları farklı özellikler sayesinde farklı türden bir eser olma özelliğine de sahiptirler. Buna verilebilecek en güzel örnek de Türk edebiyatının ilk sözlüğü olan Divânu Lugâti’t-Türk’tür. Ercilasun ve Akkoyunlu, bu sözlük hakkında tam bir fikir sahibi olabilmek için muhtevasıyla

ilgili özelliklerin bilinmesinin yararlı olacağını ifade etmişlerdir. Onlara göre bu eser sadece bir sözlük değildir, 11. yüzyıl ölçünlü Türkçesinin küçük bir grameridir, 11. yüzyıldaki Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler veren diyalektolojik ve etnolojik bir eserdir, 11. yüzyıl Türk coğrafyasına ait coğrafya eseridir, yer adları yanında, kişi adlarına da yer veren onomastik bir çalışmadır, bir halkbilimi eseridir, çeşitli hastalıklar, tedavi şekilleri ve ilaçlar hakkında bilgi veren bir halk hekimliği kitabıdır ve tamamı 764 mısra tutan dörtlük ve beyitleriyle 11. yüzyıla ait bir şiir antolojisidir (2018: XVII-XVIII).

“İçinde bir dil hazinesi barındıran sözlükler, kapağı açıldığında içindeki inci ve elmas misali sözleri okuyucularına sunacaklardır. Sözlükleri yerine göre bir roman, şiir gibi okumak, okuyucusuna hem edebi zevk hem de dil ve kültüre ait birçok güzel ifadeler sunacaktır. Bu eserlerden istifade edenler “Kamus namustur” anlayışıyla sözlüklerine daha fazla sahip çıkacaklardır” (Balaban, 2014: 249).

SONUÇ

Günümüzde gelişen teknoloji, okuma yazmanın artması, iletişimin gelişmiş olması gibi etkenler yüzyıl önce okuyup yazanların aklına gelmeyecek sözlüklerin doğmasına neden olmuştur. Teknolojinin getirdiği sanal ortam sözlükleri bir yana, yalnız bir yazar veya kitap için hazırlanmış sözlükler vardır. Dolayısıyla zamanımızda sözlüğün ne olduğunu anlamak tanımın ötesine geçmek ile mümkün olabilir.

Çalışmamızın sözlük gibi hemen hepimizin bildiği yahut hepimizce bilindiği varsayılan bir konuya odaklanmasının nedeni, merceği yaklaştırdığımızda görüntünün farklılaştığını gösterebilmektir. Sözlükle ilgili bazı ön kabulleri sorgulamak yahut onların aksini söyleyen örnekler üzerinde durmak zihin açıcı olabilir. Çünkü günümüzde bilgi alabildiğine hızlı dolaşıma girmekte, kolayca eskiyip yerini yenisine bırakabilmektedir. Tabii bu durum okur için kaygı vericidir, okur ayağını sağlam basabileceği bir zemin bulmaya çalışır. Belki de zamanımızda en talihli sözlükler okurun bu kaygısını paylaşan sözlüklerdir.

Aydınlanma yüzyılında olduğu gibi bütünü kapsayan bir sözlük kaleme alma iddiası bugün gerçekçi değildir. Okurun ruhunu kavrayabilen, yanlışıyla doğrusuyla hesaplaşmaya açık olan, bazen de onun en ilginç meraklarını giderebilecek sözlükler vazgeçilmez olmaya devam etmektedirler. Belki de tanım yapmak yerine sözlüğün ne olmadığı üzerinde konuşmak daha anlamlı olacaktır.

Bir bütün olarak çalışma okunduğunda sonuçta ulaşabileceğimiz en önemli bulgunun bilgideki çeşitlenmeye paralel sözlüğün daha küçük birimlere ayrıldığıdır. Sözlük hızla bireyselleşmektedir. Bu bireyselleşme sözlüklerin hazırlanışından, basılışına kadar hemen her şeyi değiştirmektedir. Zamanımızdaki pek çok sözlükte eskiden olmadığı kadar esnekliğe, açıklığa ve değişikliğe ihtiyaç duyulmaktadır. Zira artık günümüzde “genel okur” gibi bir tanımlamadan yola çıkmak oldukça güçtür. Modern zamanların oldukça hızlı işleyen hayatı, söz gelimi on dokuzuncu yüzyıl okullarından yetişmiş bir “genel okur” kitesinden çok farklı ilgilere sahip okurlar yaratmıştır. Sonuç itibarıyla modernleşme olgusunun bu yönü sözlüğün seyrüseferi üzerinden de incelenebilir. Öyleyse zamanımızda sözlüğün ne olduğunu konuşmak yerine ne olmadığı üzerinde durmak sözlüğün gelişimi için ufuk açıcı olabilir.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H. (2010). Sözlüğün Tarihi, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. XCVIII, S.699, Mart, s.268-279.
- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, C. III
- Balaban, A. (2014). Sözlükler Okunur mu? Sözlüklere Bakılır mı?. *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number 24, Spring, p. 237-250.
- Baskın, S. ve Birol, G. (2017). Sözlük ve Sözlük Kullanıcıları: Hangi Sözlük Kimin İçindir?, *Turkish Studies*, Volume 12/15, s.135-160.
- Bayrav, S. (1998). *Filolojinin Oluşumu*, İstanbul: Multilingual Yayınevi.
- Bergenholtz, H. (2014). Sözlük Nedir?, Çev. Ezgi Corga, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, S.9, Kış, s.7-18.
- Bingöl, Z. (2006). Sözlük ve Sözlükçülük Üzerine Bir Araştırma, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı:9, Mayıs, s.197-205.
- Bottomore, T. (1993). *Marxist Düşünce Sözlüğü*, Çev. Mete Tunçay, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Diderot, DA. (1996). *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*, Çev. Selahattin Hilav, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Dinçer Bahadır, Ş. (2016). Sıra Dışı Bir Sözlük Örneği Reşat Ekrem Koçu'nun Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu*, 3-4 Kasım 2016 ESOGÜ.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*, Çev. Mehmet Gürlek- Elen Patat, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kâşgarlı, M. (2018). *Dîvânu Lugâti 't-Türk*. Haz. Ahmet B.Ercilasun- Ziyat Akkoyunlu, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1994). *Cumhuriyet Ya da Birey Olmak*, İstanbul: İmge Kitabevi.
- Kültürel, Z. (2008). *Galatât Sözlükleri*, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Meydan Larousse, (?). *Sabah Gazetesi Armağanı*.
- Moran, Y. (1992). *Eşanlamlı Sözcükler ve Karşıt Anlamları Sözlüğü*, İstanbul: Spatyom Yayınları.
- Rosenthal, M. ve Yudin, P. (1972). *Materyalist Felsefe Sözlüğü*, Çev. Aziz Çalışlar, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türkî*, Haz. Paşa Yavuzarslan, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tuğlacı, P. (1971). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul: Pars Yayınevi.

- Uysal, S. S. (2014). *Türkçe'de Yaratılan Fransızca Sözcükler ve Türkçe'de Anlamları Değiştirilen Fransızca Sözlükler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Voltaire (1995). *Felsefe Sözlüğü*, Çev. Lütfi Ay, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, E. (2019). *Sözlük Bilimi Üzerine Araştırmalar*, Ankara: Pegem Akademi.